

De paradox van de democratie

Guy Quintelier

“Ook in kerkers is het vredig leven;
is dat voldoende om er zich wel te
bevinden?”
(Jean-Jacques Rousseau¹)

**Wat te doen als een democratische
meerderheid beslist om de
democratie af te schaffen?**

Het democratisch falliet?

In² 1945 publiceert Karl Popper in London zijn *The open society and its enemies*. Hij had dat boek de voorgaande jaren geschreven in Nieuw-Zeeland, waar hij, vanwege zijn joodse afkomst en zijn marxistische sympathieën, in 1937 vanuit het steeds meer fascistisch wordende Wenen naartoe was gevlucht. Hij trachtte het weer opkomende ‘tribalisme’ te ontlopen, waarin de eenheid van de groep – de stam – primeert boven het individu, het individu zich dus aan de stam kritiekloos moet onderwerpen, en al het afwijkende moet onderdrukt en ‘desnoods’ vernietigd worden.

In dit ook in het Nederlands vertaalde boek – *De open samenleving en haar vijanden* – heeft Popper het o.a. over de paradox van de democratie. Deze paradox komt neer op de vraag wat te doen als de meerderheid van de mensen wensen de democratie af te schaffen en – om het in de woorden van Popper te stellen – “beslissen dat er een tiran moet komen” (Popper, p. 629)³. Deze politiek-filosofische vraag is paradoxaal: moeten we democratisch deze meerderheidsbeslissing aanvaarden en de democratie afschaffen, of moeten we tegen deze democratische meerderheidsbeslissing ingaan en de democratische principes verdedigen?

Deze paradoxale vraag lijkt me nu zeker actueel te zijn.

Laten we eens nader kijken naar de beide delen van deze paradoxale vraag.

Voor het gevaar dat een democratische meerderheid de democratie zou kunnen afschaffen – het eerste deel van deze paradox van de democratie –, vindt Popper al een eerste aanduiding bij Plato.

Plato onderscheidt in zijn ‘dialoog’ *De Staat* vijf zuivere staatsvormen, waaronder de ideale, ‘aristocratische’ staat, wat voor hem de beste staatsvorm is, waarbij de filosofen als de meest geschikten (‘aristoi’) vanuit hun zakelijke inzichten in de politieke principes en noodzakelijke wetten de staat leiden. De slechtste staatsvorm is voor Plato de tirannie of dictatuur, waarbij de leiding wordt uitgeoefend door één iemand, die zich niet door zakelijke inzichten, maar door zijn grillige, ongeremde emoties laat leiden. De op één na slechtste staatsvorm is voor Plato de democratie, de heerschappij door het volk dat volstrekt vrij wil zijn en de volgestrekte gelijkheid wil doorvoeren, en geen enkele dwang of plicht aanvaardt.⁴

De democratie vervalt noodzakelijk in dictatuur en een dictatuur kan enkel uit een democratie ontstaan. Dit is Plato’s ‘mening’ (zie *De Staat*, boek VIII, hoofdstukken 14-19; 562a-569c). Maar klopt die? Hij ondersteunt zijn mening door twee argumenten.

Het noodzakelijk verval van een democratie in een dictatuur is, ten eerste, het gevolg van ‘een’ ‘klassenstrijd’ binnen de democratie. Volgens Plato bestaan er in een democratie drie ‘klassen’ (‘génoi’): de klasse van de ‘verkwistende en ijdele leeglopers’, de klasse van de koopmannen of handelaars, en de klasse van de mensen

die van hun arbeid leven. In een democratische staatsvorm wordt alles, behoudens enkele kleinigheden, geregeld door de klasse van de “verkwistende en ijdele leeglopers waarvan de energieksten de leiding nemen en de lafsten volgen”. De heftigsten onder hen – de ‘darren met angels’ – spreken en handelen, de rest – de ‘darren zonder angels’ – zit om de spreekgestoelten te gonzen en belet elke tegenspraak. De lafsten identificeren zich volledig met hun leiders en aanvaarden geen kritiek. Deze groep tracht dus de democratische woordenstrijd onmogelijk te maken en wil dus de ‘klassenstrijd’ vermijden. Deze klasse, die in elke staatsregeling bestaat, leeft van de maatschappelijke productie zonder zelf daartoe iets bij te dragen. Volgens Plato moet deze groep uit elke staatsregeling verwijderd worden. Binnen de tweede klasse van kooplui en handelaars zijn de ordelijksten doorgaans de rijksten: ze worden door de ‘darren’ het meeste en ook het gemakkelijkste ‘uitgezogen’. De derde klasse, de volksmassa, de groep van de arbeiders vormt de talrijkste groep en is in een democratie dan ook de sterkste, tenminste ‘als ze willen bijeenkomen’. Ze willen enkel aan politiek doen als het hun iets oplevert. De voormannen van deze laatste groep persen aan de bezittende klasse geld af, waarvan ze wat met het volk delen maar het leeuwenaandeel voor zichzelf houden. De rijke handelaars – de bezittende klasse – trachten zich met hand en tand tegen deze ‘diefstal’ te weren, en worden onder invloed van de ‘steken van de darren met angels’ echte oligarchen die hun bezit gewelddadig verdedigen. Het volk kiest zich in hun strijd tegen de rijken altijd een leider die het slaafs wil volgen, en deze leider wordt dat gewoon en eist mettertijd zelfs dat hij slaafse volgelingen heeft: hij duldt geen tegenspraak; zijn wil is wet. De volksleider wordt dictator, die door het volk wordt aanvaard zolang het er

wel bij vaart. De strijd tussen de bezittende en de arbeidende klasse is voor Plato dus een strijd om de maatschappelijke meeropbrengst, waarbij de bezittende klasse beroep doet op de ‘leeglopers’ om hun bezit desnoods gewelddadig te verdedigen, en de arbeidende klasse uiteindelijk zelf het gevaar loopt dat hun leiders onder het mom van de verdediging van hun belangen dictatoriaal worden en enkel hun bekrompen eigenbelang behartigen. (Bij Plato vindt men dus ook een soort ‘marxisme’ avant la lettre.)

De dictatuur kan, volgens het tweede argument van Plato, zelfs niet uit een andere staatsregeling ontstaan dan uit de democratie, omdat in elke staatsvorm elke overdaad een sterke reactie in tegenovergestelde zin teweegbrengt. Een overdaad aan vrijheid⁵, die kenmerkend is voor de democratie, slaat dan ook fataal om in een overmaat aan slavernij. Juist? Is deze omslag wel noodzakelijk, of duidt Plato eerder een mogelijk gevaar aan, en moeten we zijn inzichten niet beter als een verwittiging voor dit gevaar beschouwen? Kan, bovendien, een dictatuur maar enkel uit een democratische samenleving ontstaan? Kan ze niet evengoed voortkomen uit een oligarchie, wanneer de oligarchen in hun absolute vrijheid tot uitbuiting en roof dreigen beperkt te worden, en ze dus beroep doen op hun met hen heulende ‘darrenleider’?

Het grootste deel van het volk – de volgende massa – laat zich volgens Plato dus voornamelijk door zijn afhankelijkheids-emoties leiden; het wil leiders; het wil in een democratie volstreekte vrijheid en aanvaardt geen enkele plicht, geen enkele dwang meer. Het wil verzorgd worden zoals een kind in de moederschoot: zijn behoeften moeten onvoorwaardelijk en onmiddellijk bevredigd worden. De bezittende klasse is emotioneel – anaal geconstipeerd,

zou Freud zeggen – enorm gehecht aan hun ten onrechte verworven bezit. Democratie wordt zo ‘emocratie’, en dat vervalt tot dictatuur. Het populisme – in gelijk welke (rechts of linkse) vorm – wordt door Plato dus afgewezen. Elke plicht en elke vorm van dwang wordt vermeden. En gezien zich met politiek bezighouden ook heel wat lastig engagement eist, laten ze die politiek over aan hun leiders. Een deel van het volk heeft niet door dat de menselijke levenscondities juist inhouden dat er dwang bestaat. Wie de mensen wijst op deze noodzakelijke plichten en dwang, wordt door de ‘ijdele en verkwistende leeglopers’ als dictator of oligarch opzijgeschoven.

Fysieke en culturele dwang

Toch bestaat er een noodzakelijke economische en politieke dwang. De mensen zijn onder meer afhankelijk van de aanwezigheid van levensmiddelen, om in leven te kunnen blijven. De natuur moet zodanig gewijzigd worden dat je als mens kunt blijven leven. Daarom moeten de mensen produceren, wat letterlijk betekent dat men de mogelijkheden die in de natuur aanwezig zijn, maar die de natuur niet vanzelfsprekend geeft, toch naar voren brengt, toch ‘pro-duceert’. Hier bestaat de noodzaak van menselijke arbeid. Arbeiden is een ‘eeuwige levensvoorwaarde’ voor de mens: “Het arbeidsproces (...) is een doelmatige activiteit ter vervaardiging van gebruikswaarden, aanpassing van het natuurlijke aan menselijke behoeften, algemene voorwaarde voor de stofwisseling tussen mens en natuur, eeuwige en natuurlijke voorwaarde van het menselijk leven en daardoor onafhankelijk van elke vorm van dit leven, sterker nog, aan alle maatschappelijke vormen gemeen.” (Marx, p. 175) Dat is het economische grondprincipe van het menselijk bestaan. Er is dus een levensnoodzakelijke, fysieke productiedwang die ‘eeuwig’ met

het menselijke leven verbonden is.⁶ Deze dwang moet onderscheiden worden van een cultureel-politieke dwang. Mensen zijn niet alleen afhankelijk van de natuur (die wel gedeeltelijk moet gewijzigd worden, maar de natuur moet wel zodanig zijn dat ze leven mogelijk maakt); mensen zijn ook afhankelijk van andere mensen. Mensen hebben andere mensen nodig om mens te kunnen worden en zijn. Niet alleen voor hun biologische ontstaan, maar ook voor hun opvoeding tot mens hebben ze andere mensen nodig. Cultuur betekent juist dat men niet vrij al zijn grillen kan vervullen, maar dat men ook rekening houdt met de behoeften en belangen van andere mensen.

Op het vlak van de fysieke levensvoorwaarden bestaat er ook een cultureel-politieke dwang die maar kan bestaan omdat er een fysieke productiedwang bestaat. Omdat de mensen willen overleven, moeten ze zich inschakelen in de bestaande productieverhoudingen. (Men kan wel streven naar het wijzigen van de productieverhoudingen, maar productieverhoudingen afschaffen gaat niet, omdat er steeds productie moet zijn.) Mensen worden geboren binnen bestaande productieverhoudingen. Vrijheid op dit vlak is maar mogelijk omdat anderen dan zorgen voor de vrijgestelde van directe productie⁷. Men is maar vrij, omdat anderen zaken produceren die de vrijgestelde nodig heeft om te kunnen leven. Omdat er fysieke productiedwang bestaat, kan men een bepaalde productiecultuur opleggen. Die cultuur wordt bepaald door diegenen die beschikken over de geproduceerde levensmiddelen, of over de productiemiddelen die nodig zijn om de noodzakelijke levensmiddelen te produceren, of over de betere destructiemiddelen, waardoor men anderen in hun kwetsbaar leven kan bedreigen. Zij bepalen de doelstellingen en de manier waarop de middelen binnen de economie worden ingezet. Is dat democratisch?

Zijn de democratische principes paradoxaal?

Het tweede deel van de paradox van de democratie draait rond de vraag: Moeten we de democratische principes blijven verdedigen, ook al wil een ‘democratische’ meerderheid de democratie afschaffen?

Welke zijn de democratische principes? Vrijheid, gelijkheid, 'broederlijkheid' en tolerantie behoren zeker tot de principes van de democratie. Dus: 'LEFT' om het in het Frans (of is het toch Engels?) te zeggen: Liberté, Égalité, Fraternité, Tolérance. Maar al deze idealen zijn zelf op het eerste gezicht paradoxaal.

"De paradox van de vrijheid houdt in dat de vrijheid, in de betekenis van afwezigheid van elke vorm van beperkende controle, tot zeer grote beperkingen moet leiden, omdat daardoor de bullebak de vrijheid krijgt de goedzak aan zich te onderwerpen." (Popper, p. 628, in noot 4) Ongelimeerde vrijheid leidt tot haar tegendeel, "omdat vrijheid zonder wettelijke bescherming en beperking door de wet tot een tirannie van de sterke over de zwakke moet leiden" (Popper, p. 282). Ook Jean-Jacques Rousseau, één van de filosofische grondleggers van de democratie, bekritiseert de onbeperkte 'natuurlijke vrijheid' "die slechts de krachten van het individu als grenzen kent" (MV, p. 61) en waarbij de mens de slaaf is van zijn aandriften, want "de aandrift van de loutere begeerte is slavernij" (MV, p. 61-62). Daartegenover stelt hij de civiele vrijheid, die "wordt beperkt door de algemene wil", want "de gehoorzaamheid aan de wet die men zichzelf heeft voorgeschreven, is vrijheid" (ibidem). Het soevereine volk stelt de wetten vast en vanaf het moment dat ze vastgesteld zijn, moet het aan deze wetten gehoorzamen. Het soevereine volk heeft wel het recht om, indien nodig, na overleg de wetten te wijzigen.

Ook het begrip 'gelijkheid' is paradoxaal: Het gelijk behandelen van mensen behoudt en versterkt zelfs de ongelijkheid tussen de mensen. Rousseau maakt "bij de menselijke soort" een onderscheid tussen "twee soorten van ongelijkheid. De ene noem ik de natuurlijke of fysieke ongelijkheid. Zij is door de natuur in het leven geroepen: het gaat hier om de verschillen naar leeftijd, gezondheid, lichaamskracht, naar kwaliteiten van geest en ziel. De andere kan men aanduiden als zedelijke of politieke ongelijkheid. Zij berust op een soort van overeenkomst: zij is tot stand gebracht – of tenminste heeft zij geldigheid gekregen – krachtens een bewilliging door de mensen. Het gaat hier over verschillende voorrechten, die enkelen genieten ten nadele van de anderen, zoals daar zijn: rijker, meer

geëerd, machtiger te zijn dan die anderen, of zelfs in staat te zijn om hun gehoorzaamheid af te dwingen." (VO, p. 53)⁸ Volgens Rousseau stelt het maatschappelijk contract, het grondverdrag tussen de samenlevende mensen, "een zedelijke en rechtmatige gelijkheid in de plaats van wat de natuur aan fysieke ongelijkheid tussen de mensen had kunnen scheppen; en hoewel zij ongelijk kunnen zijn in kracht en verstandelijke vermogens, worden allen gelijk door overeenkomst en door recht." (MV, p. 65)⁹ Het opleggen van gelijke plichten en het geven van gelijke kansen aan natuurlijk ongelijke mensen komt neer op miskenning van hun verschillen en dus op onderdrukking. "Gelijke kansen bieden geen bescherming aan hen die minder begaafd zijn, minder meedogenloos zijn, of minder geluk hebben, tegen uitbuiting door hen die meer gaven hebben meegekregen, meedogenlozer zijn, of geluk hebben gehad." (Popper, p. 367) Het invoeren van politieke gelijkheid kan enkel door de ongewenste gevolgen van de natuurlijke ongelijkheid door positief discriminerende maatregelen op te heffen.¹⁰

Men kan ook spreken over een paradox van de 'broederlijkheid' als men daaronder de verbondenheid van alle mensen verstaat. Een grote verbondenheid met een groep, zoals in het identiteitsdenken wordt naar voren gebracht, betekent juist dat men al diegenen die niet tot deze groep behoren, uitsluit. Inclusie betekent exclusie, of om het in het Nederlands te zeggen: insluiting houdt uitsluiting in. Men kan maar tot een groep behoren, als men de kenmerken ervan heeft. Dat betekent dat al diegenen die deze groepskenmerken niet hebben, als vanzelf uitgesloten zijn. Ook het verlangen naar hevige verbondenheid, het verlangen naar symbiose, sluit de anderen uit. Het verlangen naar sterke verbondenheid werkt exclusief.¹¹ Ontvlucht men de concrete verbondenheid met individuele mensen dikwijls niet in een gevoel van algemene verbondenheid met de mensheid?

"Minder bekend is de paradox van de tolerantie: onbeperkte tolerantie moet leiden tot het verdwijnen van tolerantie. Als we ongelimeerd tolerant zijn, zelfs jegens hen die zelf intolerant zijn, als we niet bereid zijn een tolerante samenleving te verdedigen tegen de aanvallen van de intolerante medemens, dan zal de tolerante mens te gronde gaan, en met hem de tolerantie.

(...) we moeten wel het recht opeisen ze te verbieden, zo nodig zelfs met geweld. (...) We moeten dan ook uit naam van de tolerantie het recht opeisen de intolerante medemens niet te tolereren. We moeten eisen dat elke beweging die intolerantie predikt, zichzelf buiten de wet stelt, en we moeten het aanzetten tot intolerantie en vervolging als crimineel beschouwen, net zoals we het aanzetten tot moord, kidnapping of terugkeer van de slavenhandel als crimineel moeten beschouwen." (Popper, p. 628-629; in noot 4)

Links en rechts

Uit al deze paradoxen blijkt dat er conflictspanningen bestaan tussen individu en maatschappij. Conflictspanningen die niet op te lossen zijn door de mens te reduceren tot ofwel een louter groepswezen of een volstrekt vrij individu. Een democratie zal steeds gekenmerkt worden door haar paradoxale principes. Deze principes stellen ons voor een keuze. Welke kant van de paradox kiezen we? De keuze in deze paradoxen komt neer op een keuze tussen links en rechts.

Een democratie kan maar in stand gehouden worden als men de mogelijkheid tot deze keuze in conflicten behoudt, als men geen harmonische ordeningen wil opleggen, waardoor keuzemogelijkheden en hun onderliggende conflicten mogelijk blijven. Links ('left') is een keuze voor het niet definitief oplossen van conflicten.¹² Ook al zijn 'tijdelijke' conflictoplossingen omwille van de maatschappelijke praktijk noodzakelijk, men moet bereid zijn om de gemaakte politieke keuzes in vraag te stellen wanneer blijkt dat ze niet meer voldoen als 'oplossing'. Links is voor het aangaan en aanvaarden van conflicten. Binnen rechts zijn er drie houdingen mogelijk: agressief, inschikkelijk of onverschillig. Agressief rechts is voor het aangaan van conflicten maar aanvaardt ze niet. Het wil de conflicten met geweld definitief oplossen om zo een harmonische ordening te bereiken. Inschikkelijk rechts aanvaardt conflicten, maar wil ze zelf niet aangaan. Men vindt dat de leidende klasse de conflicten maar moet definitief oplossen, zodanig dat men er nooit meer mee geconfronteerd wordt en men in alle rust, conflictloos kan verder leven. Omwille van de rust doet men daarbij aan zelfonderdrukking. Onverschillig

rechts wil conflicten noch aangaan noch aanvaarden. Men wil zich zogezegd niet met politiek bezighouden, ook al is dit zelf een politieke houding. De drie rechtse houdingen zijn pogingen om harmonie in de wereld te realiseren, waarbij men dus conflicten wil vermijden. Ook agressief rechts wil conflicten vermijden door ze definitief met geweld op te lossen.

De keuze tussen links en rechts is een keuze tussen conflict en harmonie. Een democratie is een politieke regeling waarin de noodzakelijke conflictgeladenheid van het menselijk bestaan (zie Quintelier, 1996) niet wordt opgelost.

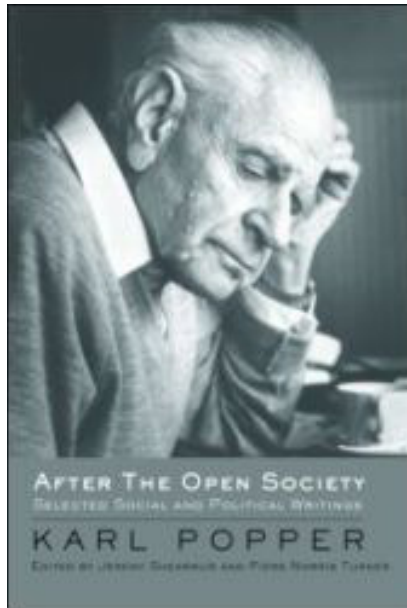
Onnodig geweld vermijden

De paradoxen van de democratie en haar principes bestaan maar omdat men niet inziet dat het menselijk leven noodzakelijk conflictgeladen moet zijn. Dat je dus als mens in zo'n paradoxale situaties moet leven, en daar keuzes in moet maken, en dat deze keuzes nooit definitief kunnen zijn. De paradoxen duiden juist conflictspanningen aan.

Men kan deze paradoxale situaties enkel opheffen, door de principes van de democratie over boord te gooien, en dus de democratie af te schaffen.

Als men denkt dat men zo in een betere menselijke leefwereld terecht komt, dan zal men van een bekaaide reis thuis komen ... het resultaat zal zijn dat men daartegenover niets meer kan doen, omdat de democratie is afgeschaft.¹³ Niets meer tenzij men de wapens opneemt ... wat trouwens Popper ook stelt!

"Ik ben niet in alle gevallen en onder alle omstandigheden tegen een gewelddadige revolutie. Ik geloof met sommige christelijke denkers uit de Middeleeuwen en de Renaissance, die leerden dat tirannicide geoorloofd was, dat er onder een tirannie inderdaad geen andere mogelijkheid kan zijn en dat een gewelddadige revolutie gerechtvaardigd kan zijn. Maar ik geloof ook dat zo'n revolutie altijd als enige doel de vestiging van een democratie kan hebben, en onder 'democratie' versta ik niet zoiets vaags als 'de heerschappij van het volk' of 'de heerschappij van de meerderheid', maar een complex van instellingen (waaronder vooral algemene verkiezingen, dat wil zeggen het recht van het volk om de

regering naar huis te sturen) die het mogelijk maken dat de heersers aan een politieke controle worden onderworpen en door de kiezers naar huis worden gestuurd, en die het volk bovendien de kans bieden hervormingen te verwezenlijken zonder geweld te hoeven gebruiken. Met andere woorden: geweld mag alleen worden gebruikt onder een tirannie die hervormingen zonder geweld onmogelijk maakt en mag slechts één doel hebben, namelijk het tot stand brengen van een stand van zaken die hervormingen zonder geweld mogelijk maakt." (Popper, p. 396)

Onnodig geweld moet vermeden worden, maar soms is geweld – spijtig genoeg – nodig voor het behouden of het instellen van democratische verhoudingen.

Democratie is maar mogelijk als men de conflictspanningen van het menselijk bestaan, die trouwens daarvoor noodzakelijk zijn, aanvaardt en aangaat. De politieke droom van de harmonische 'baarmoederlijke symbiose' is ondemocratisch.

'Geciteerde' werken:

Friedrich Engels: *Anti-Dühring* (Nederlandse vertaling), Uitgeverij Progres, Moskou, 1988.

Karl Marx: *Het Kapitaal. Kritiek van de politieke economie*. Deel 1 (herziene vertaling Isaac Lipschits en Hans Driessen), Boom, Amsterdam, 2010.

Plato: *De Staat* (vertaling door Xaveer De Win), in *Verzamelde Werken*, deel III, Uitgeverij De Nederlandsche Boekhandel, Ambo, 1978.

Karl Popper: *De open samenleving en haar vijanden* (vertaling door Hessel Daalder en Steven Van Luchene), Lemniscaat, Rotterdam, 2007.

Guy Quintelier (1996): "De conflictualiteit van het menselijk bestaan. Een algemene inleiding" in *Kritiek* 29: "Dodelijke harmonie. Over conflicten in het menselijk bestaan", Gent, 1996, p. 7-28. Ook raadpleegbaar op: <http://www.imavo.be/visie-tekst.html>

Guy Quintelier (2001): "Vragen over democratie" in Guy Quintelier (red.): *Democratie en marxisme. Controversen*, IMAVO - Kritiek, Brussel - Gent, 2001.

Jean Jacques Rousseau - VO: *Vertoog over de ongelijkheid* (vertaling door Wilfried Uitterhoeve), Boom, Meppel en Amsterdam, 1983.

Jean-Jacques Rousseau - MV: *Het maatschappelijk verdrag of Beginselen der Staatsinrichting* (vertaling door S. van den Braak en G. van Roermond, Boom, Amsterdam, (Zesde, herziene druk), 2002.

Noten:

¹ Rousseau: MV, p. 50.

² Een eerdere versie van dit artikel is verschenen in het tweemaandelijks tijdschrift *Filosofie*, 22ste jaargang nr. 6, november/december 2012.

³ En ook al willen de mensen de democratische staatsordening niet bewust afschaffen, toch willen ze een 'leider' die hen de moeilijkheden van het leven bespaart en hen 'verwent', desnoods zelfs ten koste van andere mensen. Dat deze 'leider' een dictator kan worden – en volgens Plato zal worden – hebben ze misschien niet door.

⁴ Behalve de aristocratie, de democratie en de tirannie bestaan volgens Plato als zuivere staatsvormen nog de timocratie – de heerschappij door de eerzuchtigen – en de oligarchie – de heerschappij door de rijken die met weinigen zijn. Volgens Plato zijn er nog mengvormen van de vijf zuivere staatsvormen mogelijk.

⁵ De Platoonse Socrates ergert zich in een democratische staat aan de onverzadigbare begeerte naar vrijheid die resulteert in het ontbreken van vaderlijk gezag, het na-apen door de ouderen van de jongeren, de gelijkgerechtigheid van burgers en buitenlanders met verblijfsvergunning, de vrijheid van de slaven en slavinnen, de gelijkgerechtigheid van mannen en vrouwen. Een kritiek op de absolute vrijheid hoeft echter geen kritiek op deze concretere vrijheden in te houden. Maar wie de democratie wil afschaffen, wil wel – reactionair – ook deze concretere vrijheden afschaffen.

⁶ Inschakelen van technieken die mensen enigszins bevrijden van hun fysieke productiedwang is mogelijk. Deze technieken heffen echter de fysieke productiedwang niet op, maar verschuiven enkel de noodzaak van productie. In plaats van de rechtstreekse fysieke arbeid moet er arbeid geleverd worden om bepaalde machines te maken.

⁷ De vrijgestelden van de direct-productieve arbeid behoren volgens Friedrich Engels tot de klasse “die voor de gemeenschappelijke aangelegenheden van de maatschappij zorgt: leiding van de arbeid, staatszaken, justitie, wetenschap, kunsten, enz.” (Engels, p. 322) Tot de vrijgestelden van de directe productie behoren ook de fysiek of psychisch werkonbekwamen en de ‘technisch’ en ‘politiek-economische’ werklozen. (De kapitalistische productiewijze veroorzaakt werkloosheid.)

⁸ De politieke of zedelijke ongelijkheid vloeit niet zo maar voort uit de fysieke of natuurlijke ongelijkheid: “Te vragen naar de oorsprong van de natuurlijke ongelijkheid is zinloos: het antwoord is te vinden in de eenvoudige definitie van het woord. Nog zinlozer is het, zich af te vragen of er wellicht een wezenlijk verband is tussen de twee soorten van ongelijkheid: men zou dan immers, in andere woorden, de vraag stellen of zij die bevelen noodzakelijkerwijs beter zijn dan zij die gehoorzamen; of de lichamelijke of geestelijke vermogens, de wijsheid of de deugden bij de individuen te vinden zijn naar gelang ze machtig en rijk zijn. Het is een vraagstelling die wellicht slaven mag bezighouden die zich schikken naar hun meesters, maar die redelijke en vrije mensen die de waarheid zoeken niet past.” (VO, p. 53-54)

⁹ In een noot voegt Rousseau hieraan toe: “Onder de slechte regeringen is deze gelijkheid slechts een bedrieglijke schijn; zij dient er slechts toe de arme in zijn ellende te handhaven

en de rijke in zijn wederrechtelijk bezit. Feitelijk zijn de wetten altijd tot voordeel van de bezitters en tot nadeel van hen die niets hebben. Daaruit volgt dat de samenlevingstoestand slechts voordelig is voor de mensen, voorzover zij allen iets hebben en niemand van hen teveel heeft.” (MV, p. 65, noot) Dus geen politieke democratie zonder een soort economische democratie (zie Quintelier, 2001).

¹⁰ “Het lijdt evenmin twijfel dat die ongelijkheid van groot belang en in veel opzichten zelfs zeer wenselijk is. (...) ‘Gelijkheid voor de wet’ is geen feit, maar een politieke eis gebaseerd op een morele beslissing en staat geheel los van de – vermoedelijk valse – theorie dat ‘alle mensen gelijk zijn geboren’.” (Popper, p. 483) Binnen een democratie kan het in dit citaat enkel gaan over de natuurlijke ongelijkheid waarbij mensen het recht op politieke gelijkheid blijven behouden.

¹¹ Het vormt dan ook de basis van jaloezie en afgunst.

¹² Een socialist of communist kan dus rechts zijn, en een liberaal links. Een volksnationalist die het primaat van het volk boven het individu stelt en dus het conflict tussen individu en maatschappij ontkent, is rechts.

¹³ Popper onderscheidt twee basistypes van regeringen: “Het eerste type bestaat uit regeringen waarvan we ons zonder bloedvergieten kunnen ontdoen – bijvoorbeeld via algemene verkiezingen, dat wil zeggen dat de maatschappelijke instellingen ons de middelen verschaffen waarmee de regeerders door de geregeerden naar huis kunnen worden gestuurd, en dat de maatschappelijke tradities er borg voor staan dat deze instellingen niet zomaar worden vernietigd door degenen die aan de macht zijn. Het tweede type bestaat uit regeringen waarvan de geregeerden zich niet kunnen ontdoen tenzij via een geslaagde revolutie – dat wil zeggen, in de meeste gevallen, in het geheel niet. Ik zou het eerste type regeringen ‘democratie’ willen noemen en het tweede type ‘tirannie’ of ‘dictatuur’. (...) Het uitgangspunt van een democratische politiek (...) impliceert niet dat we ooit instellingen kunnen ontwikkelen die feilloos werken, of de garantie bieden dat de door een democratische regering gevoerde politiek rechtvaardig, goed of wijs – of zelfs noodzakelijkerwijs beter of wijzer dan die van een welwillende tiran – zal zijn. (Door dat niet te beweren, wordt de paradox van de democratie vermeden.) Wat het democratisch uitgangspunt wel impliceert, is de overtuiging dat het altijd beter is een slechte democratische politiek te

accepteren (zolang we maar naar een vreedzame verandering kunnen streven), dan zich te moeten onderwerpen aan een tirannie, hoe wijs en welwillend die ook moge zijn.” (Popper, p. 155-156) Popper vindt “de verschillende egalitaristische methoden van democratische controle, zoals verkiezingen en een representatieve regering (...) niet meer dan goede pogingen en, gezien het algemene en traditionele wantrouwen tegenover de tirannie, als redelijk efficiënte institutionele waarborgen tegen tirannie, die steeds verbeterd kunnen worden en zelfs methoden voor hun eigen verbetering in zich dragen.” (Popper, p. 156) Maar bestaat nu het “algemene en traditionele wantrouwen tegen tirannie” nog?